

Вадим АРИСТОВ

CHRZEŚCIJAŃSTWO RUSI KIJOWSKIEJ,
BIAŁORUSI, UKRAINY I ROSJI (X-XVII WIEK).

Pod redakcją Jerzego Kłoczowskiego. – Krakow, 1997. – 276 s.

Перед нами один з наукових продуктів, випущених з нагоди міленіуму руського християнства. Даний збірник (t. 85 Rozpraw wydziału historyczno-filozoficznego Polskiej Akademii umiejętności) об'єднав історико-культурологічні статті цілої плеяди визначних вчених сучасності, котрі займалися історією християнської культурної традиції у Східній Європі. Збірник витриманий у плюралістичному дусі: дослідження не втиснуті у рамки певної вузької тематики, містять різні підходи і представляють різні наукові школи та національні традиції. Менше з тим, жанр «вільного висловлення» не заперечує впорядкованості: статті, що є окремими дослідженнями, розташовані за хронологічно-проблемним принципом. У збірнику охоплюється період більше ніж сімсот років та висвітлюється низка ключових питань історії візантійсько-слов'янського культурного простору.

У вступній статті Єжи Клочовського окреслюється доробок у студюванні історії руського християнства, вказується на основні тенденції у його висвітленні в різних національних історіографіях та школах. У другій частині статті вчений подає короткий нарис культурного поступу руського християнського ареалу в контексті змінних політичних, соціально-економічних та релігійних домінант. Кульмінаційною ідеєю виявляється плюралізм (поліцентричність, внутрішня різно-рідність): саме він, на думку Клочовського, якісно вирізняв руський християнський світ.

Перші три статті збірника присвячені проблемам трансляції християнства з Візантії та його імплантації на Русі. Ігор Шевченко

ставить ранні русько-візантійські контакти у контекст релігійних місій імперії до варварських країн. Зокрема, він доводить, що ключові сюжети хрещень Ольги і Володимира, описані в «Повісті временних літ» (ПВЛ), не є унікальними чи вигаданими, а відображають цілком реальні дипломатичні кроки, притаманні всім аналогічним контактам імперії із сусідами-язичниками. Дмитро Оболенський, фокусуючись на місії Кирила і Мефодія, зупиняється на імовірному безпосередньому впливові місії на Русь. Вчений порушує, зокрема, такі питання: ранне поширення на Русі кириличної і глаголичної писемності, зв'язки Русі і Моравії у IX ст., знання/незнання укладачів ПВЛ про історію доволондимирового християнства на Русі і конструювання ними «історичної пам'яті», пізні контакти чесько-моравського православ'я та Русі, початки руської літератури, використання образу Кирила і Мефодія у пізньосередньовічній традиції. На жаль, вчений подекуди спирався на вельми сумнівні джерела (Іоакимів літопис) та наукові конструкції (ідея М. Нікольського про наративне ядро ПВЛ). Вказана тріада статей завершується роздумами Олександра Гейштора про довгу і багатогранну взаємодію християнства і поганських вірувань руських слов'ян.

У збірнику не обійшлося і без студій цивілізаційного напрямку. Такою є наступна стаття Єжи Клочовського. У ній вчений намагається дати характеристику «візантійсько-слов'янській цивілізації», що постала на руських та балканослов'янських теренах у XIII-XV століттях (зосереджуючись, звісно, на Русі). Охоплюючи всі основні сфери «візантинізованої» культури цього регіону, дослідник намагається показати зв'язки між ними та їхній вплив на суспільство і еліту. Зокрема, він робить акцент на ролі православної культури у творенні ідентичностей і посиленні опору асиміляції у південних і східних слов'ян. Клочовський відзначає і урізноманітнення локальних відгалужень цієї «цивілізації» (через зовнішні впливи та політичні чинники) та появу унікальних культурних симбіозів. Органічним продовженням статті польського історика є робота його болгарського колеги Івана Дуйчева. Він досліджує проблему впливу візантійської культури на слов'ян після падіння Імперії. Дуйчев зосереджується на релігійних питаннях: зміні «розстановки сил» у східній Церкві після Флорентійської унії та утворенні Московського патріархату; впливі турецького панування на

взаємини ортодоксальної та католицької церков. Дослідник констатує, що саме цей шлях розвитку греко-слов'янського світу виявився тим, що на віки визначив політичні і культурні орієнтації у регіоні.

Три наступних статті – Генрика Бірнбаума, Дмитра Лихачова та Джеймса Білінгтона – присвячені північноруському (новгородському та московському) простору. Бірнбаум робить огляд історії та культури Новгороду – унікального політичного і культурного явища на карті Східної Європи. У статті згромаджене «все і потроху»: політичний устрій, соціальна стратифікація та структура міста, етномовна ситуація, економічні зв'язки, новгородська література, пізньосередньовічні ересі, архітектура і мистецтво... Останнє автор вважає найбільшим внеском Новгороду до європейської культури і зупиняється на цьому детальніше. Невеличкий огляд праць Дмитра Лихачова має на меті подати загальний зріз повсякденної культури Московської Русі у XIV-XV століттях.

Ніби вивищуючись над буденністю на владні вершини, читач продовжить знайомство зі збірником разом з Джеймсом Білінгтоном, котрий присвятив розлогу статтю «московській ідеології». Йдеться про дивовижний сплав ідей, що їх культивувала православна Церква, еретичні течії та оточення великого князя/царя. Учений торкається двох елементів, що витворили московську «ментальність»: ідентичність народу та імперську ідею держави. Читач знайде проникливі (хоч і не оргінальні для тих, хто цікавився цими питаннями ближче) спостереження над поширенням християнської ідентичності на етнічний рівень (пор.: «християнин» – «крес'янин») та формуванням ідеї візантійської спадщини Москви та богообраності нового «християнського царства». Цікавими видаються спроби автора поставити Московію у європейський контекст, зокрема порівняти з Іспанією, де, на думку Білінгтона, у пізньосередньовічну, ранньонову та навіть нову добу відбувалися подібні культурно-політичні процеси. Нарешті, автор вимальовує «темну» картину «московської цивілізації», що акумулювала монгольські та візантійські імперські правові й політичні традиції та розвинула на цьому ґрунті своєрідний варіант християнського світогляду.

Збірник завершується статтями двох українських істориків зі світовими іменами: Омеляна Пріцака та Ігоря Шевченка. Обидві, вони ніби символізують тяглість української історії від Русі до України,

що в контексті збірника видається цілком виправданим, але поза ним лишається не таким очевидним.

Омелян Прицак присвячує своє дослідження долі однієї «сакральної ідеї» – ідеї «всієї Русі». Йдеться про формування, після хрещення Русі, церковного поняття «Русь» на відміну від світського «Руська земля» (не наголошую тут на надзвичайній суперечливості ідеї Прицака про форму і генезу Руської держави). Русь як церковний простір передбачала неподільність митрополії і роль Києва як її уособлення, сакрального центру. Співвідносячи світське і церковне поняття «Русі», Прицак висуває гіпотезу про те, що перше утвердилося в Галичині XIII ст. (ніби під західним впливом), а друге – на Волині. На жаль, саме цю частину статті слід вважати радше естетичною вправою з історією, ніж відображенням реального становища (у цьому переконують проведені останнім часом студії над уживанням поняття «Русь» у Галицько-Волинському князівстві). Повертаючись до тексту Прицака, зазначимо, що вчений тонко відзначає «напругу» між церковним і світським поняттям «Русі», що існувала в XVI–XVII ст. Загалом, висновок історика зводиться до констатації «поразки» процесу «секуляризації» церковної ідеї «Русі», що позначилося на долі української ідентичності – базовою стала світська козацька ідея, а не церковно-руська. Крім того, статтю супроводжують два «екскурси»-додатки на вказану тему.

Нарис Ігоря Шевченка має на меті показати (знов таки, точно під настрій збірника) багатолічність «світу Петра Могили». Історик оглядає життєвий шлях київського митрополита; світ, в якому він виріс і розпочав кар'єру; дає характеристику його діяльності у Києві, особливо виокремлюючи головне дітище – Колегіум. Для Шевченка важливо показати непрості політичні умови і конфлікти, в яких формувалася ідентичність Могили та київського інтелектуального кола. Особливий наголос вчений робить на культурних, зокрема історіографічних проєктах, що народились в могилянському середовищі та стали підвалинами майбутньої національної ідентичності українців.

Пропонована Вашій увазі збірка статей не має підсумку. Справді, підсумки робити Вам, читачу.